

Boyana Mincheva

(Bulgaria, Sofia, SS. Cyril and Methodius National Library)

The 150th Anniversary of *Ruzhitsa* and *Pchelitsa* – Models and Identities in the Mirror of Europe

Abstract: The article is dedicated to the 150th anniversary since the publication of the first Bulgarian women's magazine *Ruzhitsa* and the first Bulgarian children's magazine *Pchelitsa*. In the context of the exposition, the two publications are placed in the historical perspective of the appearance of women's and children's magazines in Europe and on the Balkans. The article concerns the circumstances related to their appearance, the response of the Bulgarian audience, the views of their editor Petko Slaveykov on upbringing and education, as well as his contribution to the expansion of the social horizons of Bulgarian women and the acknowledgement of women's responsible role in family and society.

Keywords: women's magazines, children's magazines, Petko Slaveykov, Bulgarian Revival

Бояна Минчева

(България, София, Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“)

150 години „Ружица“ и „Пчелица“¹ – модели и идентичности в огледалото на Европа

Периодичните издания имат свое запазено място в човешките общества. Те са неразривно свързани с напредъка и достиженията на човешката мисъл и съзнание. На техните страници се осъществява разнопосочната актуална комуникация между членовете на тези общества, което същевременно ги превръща в огледало на времето и носител на неговия духовен, нравствен и интелектуален потенциал.

В историята на своето съществуване периодичните издания имат различни названия и са ориентирани към различни възрастови, социални и професионални групи читатели. Тяхното съдържание е пряко свързано с историческия момент, в който се зараждат.

Още през 1693 г. в Лондон е отпечатан първият брой на списанието „The Ladies Mercury“, приеман за първото женско списание в света (Gerhard 2007: 2). Наподобяващо повече на вестник, то излиза в 4 броя в периода февруари – март. Негов редактор е Джон Дънтън – лондонски книжар и издател. Списанието е посветено почти изцяло на модните тенденции, облекло и стил. Засегнати са още и въпроси, свързани с любовта и семейството. Читателската аудитория е представена от богати дами с аристократичен

¹ Публикацията ще бъде поместена като предговор към юбилейното фототипно издание, подготвяно от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Списанията са дигитализирани и са достъпни през сайта на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Няма сведения за годината и начина на постъпление на оригиналите в НБКМ, но това е станало преди 1903 г. Заглавията са включени в „Опис на българските периодични издания в Народната библиотека в София“. София, 1903. „Пчелица“ е част от фондовете още преди 1892 г. (вж. НБКМ – БИА ф. 35, оп. 1, а.е. 1188, л. 203), но кн. 6 е набавена след това.

произход и обикновено склонни към разточителство и с вятърничав характер. Векът на Просвещението създава естествени предпоставки за масовото разпространение на първите списания за жени и първите периодични издания за деца. Подобен вид списания за жени получават широко разпространение из цяла Европа и в американските колонии до края на XVIII в. (Порываева/Porayvaeva 2016: 87). Първото женско списание в Русия се появява през 1779 г. Съдържанието му не се отличава много от това на неговите европейски съвременници.

Едва през първите десетилетия на XIX в. тематиката на женските списания започва да се ориентира и към други въпроси, свързани с бита, възпитанието на децата, семейството, нравствени и социални теми и др. Коментира се и отговорната роля и значение на жените за възпитанието и образованието на обществата.

През 1856 г. в Англия излиза първото женско списание за средната класа „The Englishwoman's Domestic Magazine“, което съдържа множество модели за бродерии и кройки за облекла. То се радва на небивал търговски успех и завиден тираж от 50 000 бр.

През 1751 г. отново в Лондон излиза и първото списание за деца. „The Lilliputian Magazine, or, The young gentleman & lady's golden library“ е редактирано от Джон Нюбъри, а названието му е свързано с героите от първата част на едноименния роман на Джонатан Суифт – „Пътешествията на Гъливер. Пътуване до Лилипутия“. От него излизат три книжки с богато и разнообразно съдържание, които включват кратки нравоучителни разкази, басни, афоризми, песни, гатанки – всички представени по достъпен и увлекателен за детското съзнание начин (The Lilliputian Magazine 1751-1752). Следващото заглавие на списание за деца в Англия от 1788 г. – „The Juvenile magazine, or, An instructive and entertaining miscellany for youth of both sexes“, редактирано от Мери и Дороти Килнър, вече обвързва съдържанието с възпитанието и образованието на децата. Първото руско списание за деца – „Детское чтение для сердца и разума“, излиза през 1785 г. в Москва. Съдържанието му включва повести, приказки, анекдоти, басни, загадки, пиеси и научно-популярни четива.

Специализирана периодика за жени и деца за народите на Балканския полуостров се създава от 30-те години на XIX в. През 1836 г. в Гърция излиза от печат първото детско списание – „Παιδική Αλοθήκη“. Заглавието се превежда буквално като „Склад за деца“, а негов редактор е Димитриос Пантазис. От списанието излизат само два броя, а съдържанието му е подчинено на принципите на педагогиката и е насочено към нравственото възпитание. През 1845 г. излиза и първото гръцко женско списание – „Κυψέλη“ (Кошер), отпечатано в Константинопол, а негов редактор е учителката и директор на девическо училище Ефросини Самартзиду. Списанието възприема и разпространява най-радикалните идеи на Просвещението за еднакви права и равенство между половете. Появата на изданието вече бележи промени в издателската култура, като същевременно удостоверява правото на жените да използват медиите от онова време, за да популяризират своите позиции. То циркулира сред грамотната женска публика на целия Балкански полуостров (Δαλακούρα/Dalakura 2015: 264–266). В ръкописните добавки към репертоара „Българска възрожденска книжнина“ д-р Маньо Стоянов открива идентичност в заглавията на Славейковото списание и това на чешкото детско списание „Včelka“ (Пчелица) (Včelka/Vchelka 1850–1856). Последното излиза в годините 1850–1856 г. и първоначално е издание на евангелски пастори в Хумполец, а по-късно – на учителя Ян Слунечек. Чешката „Пчелица“ е насочена към

образованието и възпитанието на децата. Периодични издания за жени и за деца на територията на съседна Сърбия се печатат след средата на 70-те години на XIX в.²

Българският периодичен печат се появява на световната сцена относително късно – през 1844 г., но със завидна лекота достига разнообразието на европейските вестници и списания, без да се отдалечава от потребностите на българския читател. Още в обявлението за отпечатване на първото българско списание „Любословие“ от 1842 г., неговият редактор Константин Фотинов въвежда думата „списание“ като наименование на жанра в нашето журналистическо пространство (Обявления/ Обуавления 1999: 77).

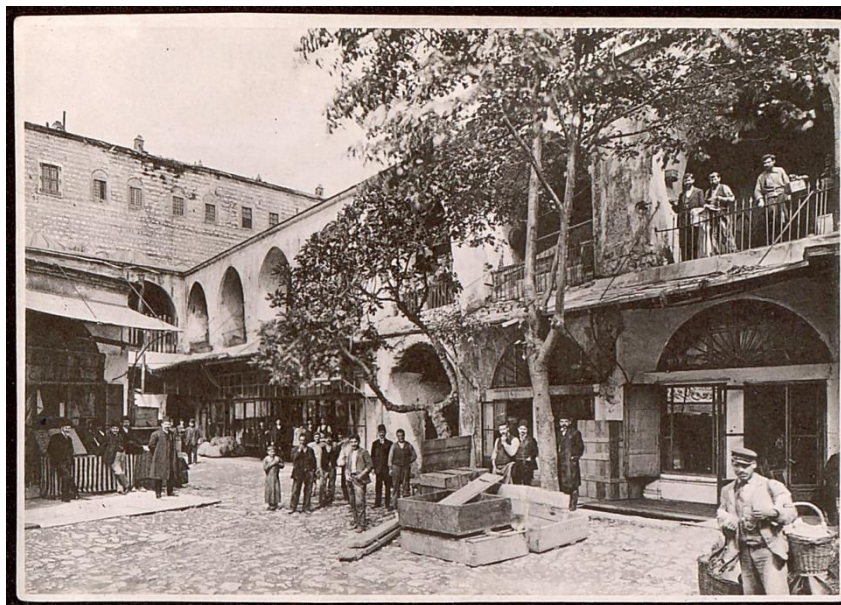
Такава е предисторията и съседската среда при появата на „Ружица“ и „Пчелица“. Фактът, че те се раждат в една и съща година, е определен от твърдото убеждение на техния редактор Петко Славейков, че „жената трябва да има учение, което да прилича на полът ѝ и което да я прави способна да възпита чедата си“, както и от важността на връзката майка – дете.

Петко Славейков. Фотография от Иван Карастоянов. 1884 г. НБКМ-БИА

²„Домаћица“ (Домакия) излиза от печат от 1879 г., а „Радован“ – първото сръбско детско списание, от 1876 г.

И двете списания се печатат в печатницата на в. „Македония“, собственост на Славейков, която е разположена в цариградския Балкапан-хан³.

Балкапан хан в Истанбул. 1906 г. НБКМ-БИА

В уводната статия към кн. 1 на „Ружица“ – „За възпитанието на жените“, Славейков пише:

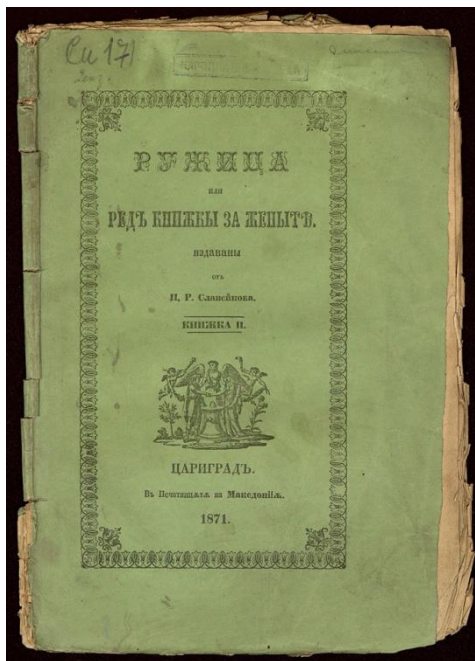
Мъжът става за през всичкий си живот такъв, какъвто би го направила жената или като майка, или като съпруга. Детето е всякога ученик на майка си и в злото, както и в доброто...Тя [жената]е съжителний другар и съветник на мъжа.

Названието „Ружица“ е свързано със сърбохърватския превод на думата „роза“⁴. То е въведено в българските книжовни среди чрез преводната творба на Т. Хаджистанчев със заглавие „Ружица от Елограда“, отпечатана в Русе през предходната 1870 г. Романът е драматизиран през декември същата година, с което получава още по-голяма популярност сред широката българска общественост. Той е образец за висока нравственост и човешки ценности, най-вече свързани с отношенията родители – деца.

Обявлението за бъдещото женско списание е публикувано в бр. 6 от 9 февруари 1871 г. в редактирания от П. Р. Славейков вестник „Македония“. Тук е отбелязано, че „Ружица“ ще излиза в „12 книжки в годината с 12 изображения на разни образци – половин лира турска“. Обемът на книжката е 32 страници и един лист графично приложение. Според достигналите до наши дни сведения, списанието има само 100 абонати (Иванчев/Ivanchev 1966: 251).

³ Балкапан-хан е основно средище на българите в Цариград, тясно свързан с живота и дейността на редица български книжовни дейци, търговци и общественици през Възраждането.

⁴ В християнството розата е символ на св. Богородица, а в контекста на народните вярвания тя се отъждествява с женското начало. [https://bg.vikipedla.com/wiki/Rose_\(given_name\)](https://bg.vikipedla.com/wiki/Rose_(given_name))

Периодичните издания, създадени за женска читателска публика, са богат източник за проучване на мястото и ролята на жените в световните общества, етапите на еманципация и социализация, както и редица други битови и социокултурни въпроси, свързани с човешкия живот. Информация за „Ружица“ е поместена и във в. „Свобода“, г. II, бр. 9, 27 февруари 1871 г., с. 71. Интерес предизвиква начинът, по който се съобщава за него:

И нашите жени се удостоиха с „Ружица“, т.е. с „ред книжки за жените“, издавани по една книжка на месец. Цената им е половин турска лира. (По това време за тези пари може да се купят 5 кг. масло или 22-25 самуна хляб⁵). Ние още не сме видели тия „Ружици“, но не очакваме от тях голяма полза, защото тие не са за хора, а за жени. Молиме издателите на тие „Ружици“ да ни яват за жените 2 и 2 равно ли е на 4, или на 5?

Редакторът на "Свобода" – Л. Каравелов, следва ироничното си отношение към "Ружица" и в бр. 11 (с. 86) от 13.03.1871 г.: "Ружицата" скоро ще да ни научи да са облачяме и да меришеме на Париж". Тонът на съобщенията най-вероятно се дължи на различните схващания на Каравелов за жените като напълно равноправни и равнопоставени на мъжете. Като читателки на „Ружиците“ той разпознава жените, които според Славейков трябва да се обучават в отличие от мъжкия пол. Тези, които имат повече длъжности в обществото, отколкото права. Редакторът на „Ружица“ е единствен дописник на списанието, с предпоставени позиции, за разлика от други балкански издания със същата тематика (Александрова/Aleksandrova 2012: 43-46).

От страниците на „Ружица“ Славейков представя своето отношение към нежния пол и отговорните му функции за възпитанието, образованието и в семейството. Той дава за пример англичанките, които „се считат за най-добрите съпруги и майки на света“.

Също така ся възпитават и немцойките, които изобщо ся считат за най-добри жени след англичанките.

⁵ Стойността на 1 турска лира е 100 пари, а тя се равнява на 100 гроша. 1 грош е 40 пари, а килограм масло - ок. 400 пари (вж в. "Дунав", г. III, 1867, бр. 219)

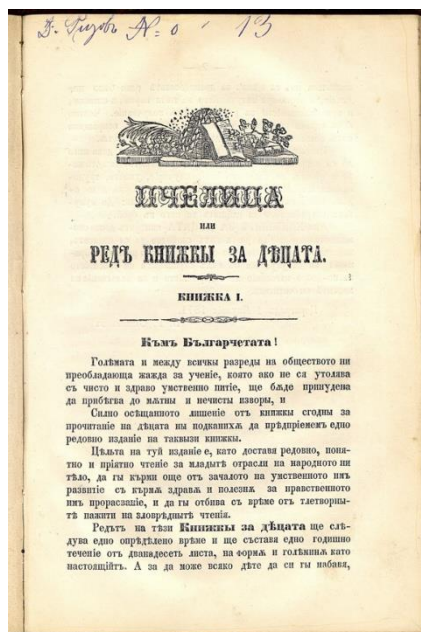
Самият Славейков споменава, че е ползвал много източници при написването на статиите в списанието: „Лежат пред очите ми дванадесет списания, написани на 5 различни езици“. В кн. 2 в статията „Жената“ той сравнява мъжа и жената с шипков храст – нежните листа са жената, а твърдите части – мъжът. И двамата не могат един без друг. В същия брой е поместена и препечатка от статия за женските дружества, публикувана в „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“. Като преживяна мъдрост звучи сентенцията, публикувана в „Ружица“:

Забележено е, че явението на истинната любов в светът е каквото явението на призраците и ведите; всичкий свят говори за тях, но малко са онез, които могат да кажат, че са ги видели.

Освен всички общочовешки ценности, коментирани като основа на добродетели и нравственост, в статията „Здравието и хубостта на жените“, редакторът разяснява, че те са свързани най-вече с личната хигиена, а красотата трябва да бъде естествена и зависи от здравето, модата и пр. Литографски приложения за ръкоделия – бродерии показват още една насока за влагане на творчество от страна на жените в свободното им време. В края на кн. 2 е поместено благодарствено писмо от българската учителка и общественичка Рахил Душанова, от което става ясно, че тя му изпраща свой превод за публикуване в списанието. За съжаление, „Ружица“ не продължава своя живот. Вероятно това се случва поради обективни обстоятелства, свързани най-вече с патриархалните нрави в българското общество. Според някои изследователи женската аудитория у нас „е все още неподготвена за сериозни теми“ (Александрова/Aleksandrova 2012: 42-52). Като причини се изтъкват също ниската грамотност, финансовата зависимост на българските жени по това време и пр.

Идеята за българско периодично списание за деца Славейков споделя още през 40-те години на XIX в. Представяйки архива на писателя проф. В. Бонева аотира съдържанието на „тетрадка – ръчно сглобена от груба светлосиня хартия“, в която са отбелязани годините 1844–1847. Още тук според авторката „Пчелица“ е отбелязана като периодическо списание“ (Бонева/Boneva 2020: 63). В писмо до Никола Палаузов Славейков съобщава намеренията си от пролетта на 1853 г. да пусне и първата книжка на „Балканска пчелица за българските дечица“ като периодично списание, излизащо веднъж в годината (Славейков/Slaveykov 1904: 39-40). Названието е свързано с богатата символика на пчелата както в световната, така и в българската културна и книжовна история.⁶

⁶ Пчелата присъства в книжовното наследство на светите отци на християнската църква като символ на мъдрост и трудолюбие. В една от мъдростите на св. Йоан Златоуст е отбелязано: „Както пчелите приготвят меда, като събират нектар от много и различни цветове, но му придават един вкус, така и ние нека се ползваме от меда на отците, събиран в различно време, но съдържащ една и съща благодат и едно духовно учение“. Сравнението с пчелата се съдържа и в предговора към *Симеоновия сборник* (Светославов изборник от XI в.), в т.нар. *Похвала на цар Симеон*, популярно е в българските среди и се възприема без необходимостта от допълнителни пояснения.

От „Пчелица“ излизат 7 книжки през 1871 г. Обемът им е 16 страници. Цената на един брой е 100 пари, а годишният абонамент – едно бяло меджидие⁷. Според сведения в библиографския справочник на българските периодични издания до 1944 г., списанието има 350 абонати. „Пчелица“ е замислена с месечна периодичност и спазва своята програма до седмата си книжка, след което издаването ѝ е преустановено. Цената за дванадесет книжки трябва да е „платена при получаванieto на тази първата книжка...“. Славейков прави уговорката, че никому няма да дава на вяра и без плащане следващите книжки. И дава обещание, че ако се наберат достатъчно спомоществатели, ще помества и илюстративен материал „за по-добро изяснение на съдържанието“. За съжаление, абонатите са твърде малко и поместените в „Пчелица“ изображения са само две – във втора и в шеста книжка. Според д-р Маньо Стоянов, в съдържанието на книжките „всичко, изглежда да е от Славейков“ (Стоянов/Stoyanov 1957: 455), но това съвсем не е така. Сам редакторът споделя, че е помествал преводи от други автори. Освен това, публикуваните във всяка книжка афоризми в по-голямата си част са заимствани от известния американски общественик, политик и дипломат, автор и учен Бенджамин Франклин, на когото българският възрожденец е ревностен почитател.

Първата книжка излиза в началото на новата 1871 г. Редакторът подписва своето обръщение към читателите с дата 1 януари 1871 г. Уводната му статия носи поетичното заглавие „Книгите и вестниците имат душа“. В нея той споделя:

Книгите и вестниците могат да мислят, говорят и правят зло и добро.

Така неговата „Пчелица“ подава ръка на любознателните си спътници и ги повежда в новия пътър свят на познанието.

Славейков пише ясно и на достъпен език за всички нови понятия, за различни области от човешкия живот и комуникация. Тонът не налага сурови нравоучителни фрази, а с бащинска топлина въвежда детето в сложния свят на възрастните и в понятиятната система на заобикалящия ни свят и отношения. Изтъкнати са висшите ценности като любовта към отечеството, облагородяващите достойнства на труда, човешкото здраве и крехката му уязвимост от пороците. От страниците изпъква и фигурата на героя като носител на нравственост и възплъщение на идеал.

⁷ Едно бяло меджидие се равнява на 20 куруша (гроша), т. е. – на 800 пари.

Поетични сравнения на достъпен език поставят нуждата от учение и образование като естествен елемент от ежедневието наред с други насъщни човешки потребности:

Целта на туй издание е като доставя редовно понятно и приятно чтение за младите отрасли на народното ни тяло, да ги кърми още от зачалото на умственото им развитие с кърма здрава и полезна за нравственото им прорасване и да ги отбива с време от тлетворните пажити на зловредните чтения (кн.1).

В края на тази книжка е поместено стихотворение за пчелицата, която става „кръстница“ на списанието.

Във всички книжки е осезаемо присъствието на Бог като създател на света, основен ориентир на съществуването, нравствен водач в човешкия живот и безусловен образец за всичко стойностно и значимо. То рамкира съдържанието на всяка книжка, а библейските текстове са умело втъкани в различните публикации. Мъдростта и примерите от Светото писание са източник на християнска нравственост и улесняват възприемането и осмислянето на човешките добродетели. В кн. 6 Славейков разяснява и чудодейния ефект от молитвата –

Молитвата, т.е. молбата към Бога, е най-силното и самото средство което облекчава скърбите и прави радостта по-чиста. Тя е която засилва всички във вършението добри работи и възлива на всичко небесно благоухание... Молете се във всякой случай и сами ще познаете как ще усетите, че и на сърцето ви ще бъде по-леко, и душата ви ще е по-благодарна.

Параболичният характер на текстовете от Светото писание ги доближава до вълшебния свят на приказката – така желана и с лекота завладяваща детските сърца и умове. Човешките отношения в „Пчелица“ са пояснени чрез добродетелта. Статиите, отредени на почитта към родителите и характеристиките на истинското приятелство са поместени една под друга в кн. 1. „Плаче ли с тебе в скръбно време?“ е първият въпрос, който след утвърдителен отговор посочва истинския приятел. На малките читатели се дават „Добри съвети“ и „Полезни правила“, които създават основата на добродетелната човешка нравственост. Пчелата е пример за подражание със своето трудолюбие и съзидателно съществуване. В кн. 3 Славейков отбелязва:

Прави длъжността си всякой ден и на всякой час – прави я с търпение – изпълнявай я добре и както трябва...самото изпълнение на длъжността ти нека ти бъде наградата.

Книжовната наука ни дава един вид безсмъртие на тоя свят е отбелязано в кн. 4. Тук е публикуван некролог за смъртта на единственото дете на българския просветител и революционен деец Стоян Попандреев Робовски – Асен. Бащата финансира част от книжката в памет на сина си.

В списанието намират място и биографични материали за известни личности. Чрез тях редакторът споделя своята представа за достойнствата на демокрацията като най-висше и най-продуктивно обществено устройство, крепящо се на честност, усърдие и почтеност. „Твърдий характер, неуморимий труд и силната воля са най-главните достойнства на всякой човек“, четем в статия, посветена на Ейбрахам Линкълн в кн. 3. В съседство и в пряка връзка е статията за лястовиците. Със своята сила в единството и взаимното подпомагане те дават пример за съпричастност, вяроност към дома и семейството, живот и служба в колектив за личното и общото благо. С начина си на живот те подсецат и за изконното право на свобода – все още в сферата на идеала и мечтата за българския народ.

Два са основните двигателя на човешкия прогрес – любопитството и въображението. В „Пчелица“ Славейков умело редува познавателни и нравоучителни текстове

със занимателни любопитни факти за необичайни явления – червен дъжд, дъжд от жаби и пр. Без да спекулира с истината, редакторът предлага на своите читатели разкази за необятния свят на природата, от която черпят вдъхновение и разказвачите на вълшебни приказки.

С мекотата на грижовен баща, Славейков отправя своите предупреждения и търпеливо разяснява вредните последствия от човешките пороци. Почти във всеки брой намират място материали за опасността от алкохола, тютюна и хазарта. Текстовете са изпълнени с притчи и примери от действителността, които им придават плътност и убедителност. Според Славейков, страстите и невежеството „са двата най-главни извори на човешките злочестини“. „Почитай себе си“, „Познай себе си“ и „Имай добра съвест“ са три последователни текста, поместени в последната седма книжка – три съвета на Славейков към подрастващите.

Списанието е посрещнато с интерес от своята публика, но поради малкия брой абонати (350) (Боршуков/Borshukov 1976: 214) излизането му е прекратено след седмата книжка.

Любопитен факт е, че в бр. 30/27.07.1871 г. на „Македония“ редакторът организира дори лотария за финансирането на „Ружица“ и „Пчелица“, в която с 4000 билета от 5 гроша могат да се спечелят 15 награди от 100 до 1000 гроша. Начинанието очевидно остава без очаквания резултат.

Опитите да бъде продължена линията на специализираната периодика за деца не се преустановяват с „Пчелица“. Още през 1872 г. във Виена Георги Живкин издава нравоучителните книжки със заглавие „Книжевен имот за децата“, но и те спират след втория брой. Списание „Училище“ от третата си годишнина през 1873 г. дава заявка за съдържание, насочено и към децата, чрез подзаглавие: „Лист за учители, родители и деца“, но аудиторията му, както се подразбира, включва и други групи от обществото. След Освобождението списание „Пчелица“ е възстановено и излиза два пъти месечно – на 1-во и на 16-о число – в периода 1914–1932 г. Редактор на възобновеното издание е софийският учител М. Д. Николов, а издател – Христо Трънков (Пчелица/Pchelitsa 1914-1932). Годишният му абонамент в началото е 2,50 лева. Книжка 4 от първата му годишнина е посветена на П. П. Славейков. Списанието си сътрудничи с известни български писатели и поети, публикува преводна литература за деца, а илюстрациите се правят от известни художници (Чернева/Cherneva 2016: 120; Иванчев/Ivanchev 1966: 201).

Първото периодично издание за жени след Освобождението ни от османско владичество е сп. „Женски свят“ (Варна, 1893–1898). То публикува материали по актуални за българската жена теми, дискутирани в обществото, като: равнопоставеност в образованието, изравняване на заплащането на труда на жените и мъжете и др. (Константинова/Konstantinova 2012). Списание със заглавие „Ружица: частно двумесечно илюстрировано списание за жената и семейството“ излиза от печат в София в периода 1990–1992 г. като продължение на Библиотека „Работничка“(Ружица/Ruzhitsa 1990-1992).

Когато оценяваме мястото и функционалността на „Ружица“ и „Пчелица“, трябва да вземем предвид динамиката на промените в българското общество през Възраждането, както и националната специфика на духовното и културното му развитие и израстване. По отношение на „Ружица“, днес е трудно да се открият еднозначни оценки за списанието и неговата значимост. Въпреки всичко, неоспорим е приносът на Славейков за разширяването на социалния кръгзор на българската жена и утвърждаването на отговорната ѝ роля в семейството и обществото. Изследователите отдават аргументирано признание на приноса на редактора на „Пчелица“ към „конструирането на граждан-

ската идентичност на българското дете“ (Георгиева-Тенева/Georgieva-Teneva 2018). Наивни или реалистични, конвенционални или различни, и двете списания имат своето безспорно място на първи в полето на нашата журналистика. Те са своеобразен барометър на епохата на Българското възраждане и предоставят богат материал за различни изследвания в областта на хуманитарното познание.

ЛИТЕРАТУРА:

- Александрова 2012: *Александрова, Н.* Увяхането на „Ружица“. Причини за спирането на първото женско списание през Възраждането. – В: *Словото-живот: юбилеен сборник на Катедрата по българска литература.* София: УИ „Св. Климент Охридски“ (Aleksandrova 2012: *Aleksandrova, N.* Uvyahvaneto na „Ruzhitsa“. Prichini za spiraneto na parvoto zhensko spisanie prez Vazrazhdaneto. – V: *Slovoto-zhivot: yubileen sbornik na Katedrata po balgarska literatura.* Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“).
- Бонева 2020: *Бонева, В.* Архивът на Петко Р. Славейков: Ръкописно наследство. София: Фабер (Boneva 2020: *Boneva, V.* Arhivat na Petko R. Slaveykov: Rakopisno nasledstvo. Sofia: Faber, 2020).
- Боршуков 1976: *Боршуков, Г.* История на българската журналистика. София: Наука и изкуство (Borshukov 1976: *Borshukov, G.* Istoriya na balgarskata zhurnalistika. Sofiya: Nauka i izkustvo).
- Георгиева-Тенева: 2018. *Георгиева-Тенева, О.* Петко Славейков и гражданското образование в началното училище (Georgieva-Teneva: 2018. *Georgieva-Teneva, O.* Petko Slaveykov i grazhdanskoto obrazovanie v nachalnoto uchilishte). <https://obuch.info/petko-slavejkov-i-grajdanskoto-obrazovanie-v-nachalnoto-uchili.html> (посетен на 02.08.2021)
- Иванчев 1966: *Иванчев, Д.* Български периодичен печат: 1844–1944. Т. 2. Н–Я. София: Наука и изкуство (Ivanchev: 1966. *Ivanchev, D.* Balgarski periodichen pechat: 1844–1944. t. 2. N–Ya. Sofia: Nauka i izkustvo).
- Константинова 2012: *Константинова, З.* Чудноват ли е „Женски свят“ (1893–1898) – първото ни следосвобожденско списание за жени? – В: *Медии и обществени комуникации: научно електронно списание за медии, PR, журналистика, бизнес комуникация и реклама, бр. 12.* (Konstantinova 2012: *Konstantinova, Z.* Chudnovat li e „Zhenski svyat“ (1893–1898) – parvoto ni sledosvobozhdensko spisanie za zheni? – V: *Medii i obshtestveni komunikatsii: nauchno elektronno spisanie za medii, PR, zhurnalistika, biznes komunikatsia i reklama, br. 12*) <https://media-journal.info/?p=item&aid=183> (посетен на 14.05.2021)
- Обявления 1999: *Обявления за български възрожденски издания/съст. Н. Данова и др.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, АИ „Проф. Марин Дринов“ (Obyavlenia 1999: *Obyavlenia za balgarski vazrozhdenski izdania/sast. N. Danova i dr.* Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, AI „Prof. Marin Drinov“).
- Пчелица 1914-1932: *Пчелица: Двуседмично детско списание.* София: [б. и.]. (Pchelitsa 1914-1932: *Pchelitsa: Dvusedmichno detsko spisanie.* Sofia: [b. i.]).
- Порываева 2016: *Порываева, Л., Е. Кондрашева.* История возникновения женских журналов в Европе. – В: *Ученые заметки ТОГУ: электронное научное издание.* 2016, Т. 7, № 3(2). (Porayvaeva 2016: *Porayvaeva, L., E. Kondrasheva.* Istoria vznikhnoventia zhenskih zhurnalov v Evrope. – V: *Uchenye zametki TOGU: elektronnoe nauchnoe izdanie, T. 7, № 3(2).*) [https://pnu.edu.ru/media/ejournal/articles-2016/TGU_7_142](https://pnu.edu.ru/media/ejournal/articles-2016/TGU_7_142.pdf) .pdf (посетен на 14.05.2021)

- Ружица 1990-1992: *Ружица*: частно двумесечно илюстрирано списание за жената и семейството. София : Профиздат, ISSN 0861-1321 (Ruzhitsa 1990-1992: *Ruzhitsa*: chastno dvumesechno ilyustrovano spisanie za zhenata i semeystvoto. Sofia : Profizdat ISSN 0861-1321).
- Славейков 1904: *Славейков, П.* Писма от П. Р. Славейков. СБНУНК, кн. XX (Slaveykov 1904: *Slaveykov, P.* Pisma ot P. R. Slaveykov. SBNUNK, kn. XX).
- Стоянов 1957: *Стоянов, М.* Българска възрожденска книжнина. Т. 1. София: Наука и изкуство, 1957. (Stoyanov 1957: *Stoyanov, M.* Balgarska vazrozhdenska knizhnina. T. 1. Sofia: Nauka i izkustvo).
- Чернева 2016: *Чернева, Д.* Ред книжки за децата. Преди 145 години Петко Славейков издава първото българско детско списание „Пчелица“. – В: *Християнство и култура*, бр. 5 (112). (Cherneva 2016: *Cherneva, D.* Red knizhki za detsata. Predi 145 godini Petko Slaveykov izdava parvoto balgarsko detsko spisanie „Pchelitsa“. – V: *Hristiyanstvo i kultura*, br. 5 (112)).
- Dalakura 2015: *Δαλακούρα, Α.* Γυναικεία εγγραμματοσύνη: κοινωνική παρουσία και παρεμβάσεις. https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/2590/1/02_chapter_6.pdf (посетен на 14.05.2021)
- Gerhard 2007: *Gerhard, K.* International women's periodicals : late 18th century to the Great Depression 1786–1933. https://ecommons.cornell.edu/bitstream/handle/1813/64206/women_intro.pdf?sequence=2&isAllowed=y (посетен на 02.08.2021)
- The Lilliputian magazine 1751-1752: The Lilliputian magazine <https://www.bl.uk/collection-items/the-lilliputian-magazine> (посетен на 05.08.2021)
- Včelka 1850-1856: *Včelka*: zábavný a poučný list pro mládež: časopis pro mládež a přátele její. – Humpolec: J. Sluníčko. ISSN 1802-6028.